

نقش منابع مرجع در اعتلاء فرهنگ جامعه

در گفتگو با استاد حسن انوشه

● گفتگو از: ایمان امامیان

مختصری درباره استاد انوشه

حسن انوشه در ۱۳۲۳ ش. در بابل متولد شد. دوره‌های دبستان و دبیرستان را در زادگاهش سپری کرد. سپس وارد دانشگاه تهران شد و در رشته زبان و ادبیات عرب به تحصیل پرداخت. در ۱۳۵۰ ش. پیشه معلمی اختیار کرد. تا سال ۱۳۵۷ ش. در مدارس شاهی (قائم شهر کنونی) و بابل به تدریس می‌پرداخت. نخستین کارش که ترجمه تاریخ مختصر دریانوردی جهان بود می‌گویند که در مؤسسه انتشارات امیر کبیر گم شد. کار دوم ترجمه جلد یکم تاریخ غزنویان بود که در ۱۳۵۶ ش. در انتشارات امیر کبیر به چاپ رسید. کار سوم ترجمه جلد چهارم تاریخ ایران کیمبریج بود که در ۱۳۶۳ ش. در امیر کبیر چاپ شد و در همان سال ترجمه ایران و تمدن ایرانی اثر کلمان هوار، ایران‌شناس فرانسوی به ترجمه وی در امیر کبیر چاپ و منتشر شد. ترجمه ایران در سپیده دم تاریخ را که درباره فرهنگ و تمدن ایلامی است در ۱۳۶۵ ش. در شرکت انتشارات علمی و فرهنگی به چاپ رسید. پس از آن بخش یکم از مجلد سوم تاریخ ایران کیمبریج است (از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانی) که در ۱۳۶۸ ش. در انتشارات امیر کبیر چاپ و منتشر شد. کار پس از آن، فرهنگ زندگینامه بود که در ۱۳۶۹ ش. انتشارات رجا آن را منتشر کرد. در ۱۳۷۱ ش. جلد پنجم تاریخ ایران کیمبریج را که تاریخ ایران از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانان است در انتشارات امیر کبیر به چاپ رساند و در همین سال ترجمه جلد یکم تاریخ افریقا را که به سرپرستی مختارامبو در یونسکو منتشر شد در انتشارات علمی و فرهنگی به چاپ رسید.

در ۱۳۷۷ ش. ترجمه بخش دوم جلد سوم تاریخ ایران کیمبریج را نیز انتشارات امیر کبیر به چاپ رساند. از ۱۳۵۹ ش. که بنیاد دایره المعارف تشیع به راه افتاد با آن همکاری دارد و تا امروز نزدیک به سه هزار مقاله برای این دایره المعارف نوشته‌اند. در ترجمه برخی کتاب‌ها، مثل شیعه در حدیث دیگران و تاریخ فلسفه اسلامی که زیر نظر میان محمدشریف تدوین یافته مشارکت داشته‌اند. چند کتاب ویرایش کرده‌اند که از آن‌ها شماره مجلد نهم تاریخ تمدن ویل دورانت و نامه شهیدی که این‌ها آخر جشن نامه استاد دکتر سید جعفر شهیدی است. که گاه مقالاتی برای مجلات ادبی می‌نویسند. در ۱۳۷۲ ش. به دعوت جناب آقای احمد مسجد جامعی قائم مقام محترم وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به تهران آمدند و سرپرستی دانشنامه ادب فارسی را که تاکنون سه مجلد آن در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۷۶ و ۱۳۷۸ به چاپ رسیده به عهده گرفتند و امیدوارند که بتوانند تا پایان بهار آینده مجلدی دیگر از این کتاب را که به ادب فارسی در شبه قاره (هند، پاکستان، بنگلادش) اختصاص دارد به چاپ برسانند و در دسترس دوستداران زبان فارسی و فرهنگ ایرانی بگذارند. امید که در این راه موفق باشند.

دانشنامه ادب فارسی، اگر چه دانشنامه‌ای تخصصی است، اما به لحاظ وسعت و تنوع موضوع‌های زیر پوشش، می‌تواند دانشنامه‌ای عمومی به حساب آید. نظر به اهمیت این کتاب ارزشمند و کار حساس دانشنامه‌نگاری، گفتگویی با حسن انوشه سرپرست این دانشنامه انجام دادیم که در آن ضمن پرداختن به کتاب یاد شده، ابعاد دیگر دانشنامه‌نگاری مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. با سیاست از سرپرست محترم دانشنامه ادب فارسی که با تنگی وقت و مشغله فراوان امکان این گفتگو را با کتاب ماه کلیات فراهم کردند، نظر خوانندگان گرامی را به آن جلب می‌کنیم.

***

پیرامون تاریخچه دایره المعارف نگاری توضیح دهید
در جهان ایرانی پیشینه تالیف دانشنامه‌ها نزدیک به هزار سال می‌رسد و در این روزگار دراز صدها کتاب چند دانشی به هر دو زبان فارسی و عربی نوشته شده که برخی از آنها دانشنامه‌های تخصصی و گروهی نیز دانشنامه‌های عمومی‌اند. احیاناً بهترین تقسیم‌بندی، تقسیم‌بندی دانشنامه‌نویسی به دو دوره پیش از نامه دانشوران در روزگار ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق.) و پس از آن می‌باشد که تا امروز نیز ادامه دارد.

در دوره دراز پیش از نامه دانشوران کتاب‌های چنددانشی سه ویژگی برجسته داشتند: یکی اینکه، مگر در یک مورد، یعنی رسائل اخوان الصفا که به دست گروهی از دانشمندان

تالیف یافته، نوشتن دانشنامه‌کاری انفرادی بود و دانشمندان بسته به تخصصی که داشتند دست به تالیف کتاب‌های چند دانشی می‌زدند. دوم این که نوشتن دانشنامه کاری خلاقه و ذوقی بود و مولف اثرش را برپایه آنچه در حافظه خود داشت می‌نوشت و برای نوشتن آن کمتر به منابع و اسناد رجوع می‌کرد. سوم این که ترتیب دانشنامه‌ها به خلاف دانشنامه‌های جدید الفبایی نیست، بلکه آن‌ها را برحسب موضوعاتی که به آن می‌پرداختند تدوین می‌کردند و تقدم و تاخر موضوعات نیز به اهمیت آنها از دید مولف بستگی داشت.

مولفان کتاب‌های چند دانشی برای اینکه محتوای اثرشان از نام اثر باز شناخته شود، نام آن را چنان برمی‌گزیدند که بتوان از روی نام به محتوای آن پی برد. آنان غالباً ترکیبی دو کلمه‌ای یا عبارتی مسجع برای نام کتاب بر می‌گزیدند که با جامع، جوامع، بحر، کنز، سفینه، مخزن و مجموعه آغاز می‌شد و به کلماتی چون علوم، فنون، فواید، و مانند آنها پایان می‌گرفت. مانند **جوامع العلوم** از شبلیان فرلیخون، **مفاتیح العلوم** از ابو عبد الله کاتب خوارزمی، **احصاء العلوم** از ابونصر فارابی، **جامع العلوم** از امام فخر رازی، **نوادیر التبادر لتحفة البهادر** از شمس‌الدین دنسیری و **نقایس الفنون فی عرایس العیون** از شمس‌الدین محمد املی. اما دانشنامه‌هایی هستند که از روی نام آنها نمی‌توان به موضوعشان پی برد، مانند **نزهت نامه** علایی از ابن سینا، **فرخ نامه** از ابوبکر مطهر جمالی نیروی و **دره التاج** قطب‌الدین شیرازی. اصطلاح دایره المعارف را حدود ۱۸۷۶ م. بطرس‌بستانی لبنانی وارد زبان عرب و فرهنگ اسلامی کرد و آن هم ترجمه تحت‌اللفظی Encyclopedia یونانی و به معنی دایره دانشهاست، در اواخر سده سیزدهم هجری که ایرانیان نیز مانند اعراب با دایره‌المعارف معروف فرانسه که در سالهای ۱۷۵۱ - ۱۷۷۲ م. به سرپرستی دیدرو و دالامبر در ۲۸ جلد تدوین گردید، آشنایی یافتند، بر آن شدند تا دایره‌المعارفی به شیوه نوین اروپایی و اسلوب علمی در ایران تدوین کنند، در ۱۲۹۴ ق. ناصرالدین شاه قاجار به شاهزاده‌علی‌قلی میرزا اعتضادالسلطنه (۱۲۳۴ - ۱۲۹۸ ق) که از شاهزادگان با فضل و دانش دودمان قاجار بود فرمان داد که با سرپرستی خود دفتری برای تدوین دایره‌المعارف تاسیس کند و وی نیز چهارتن از دانشمندان به نام‌های شمس‌العلماء محمد مهدی عبدالرب‌آبادی، حاج میرزا ابوالفضل ساوجی، میرزا حسن طالقانی و عبدالوهاب بن عبدالعلی قزوینی (پدر علامه محمد قزوینی) را برای این کار به خدمت گرفت و برای نخستین بار گروهی درجایی گردآمدند تا کتابی که در آن از همه دانشها سخن رود، تدوین کنند.

نامه‌دانشوران که نتیجه کار این گروه است گرچه کاری ناتمام است و تنها هفت جلد آن به طبع رسیده، نخستین تجربه ایرانیان در تدوین دانشنامه‌ای با کار گروهی است و نیز نخستین دانشنامه‌ای است که پایه آن بر ترتیب الفبایی گذاشته شده نه برحسب موضوع.

از **نامه‌دانشوران**، دایره‌المعارف نویسی در ایران از صورت کار یک تنه و ذوقی بیرون آمد و اساس آن برجست و جو در منابع و مدارک گذاشته شد. بنابراین، اگرچه انقلاب اسلامی از نظر تنوع و تعداد می‌تواند خط جدا کننده‌ای میان دایره‌المعارف‌ها بگذارد، از نظر شیوه‌کار و اتکای به اسناد و مدارک همان راهی ادامه می‌یابد که پیش‌تر از آن‌ها **نامه‌دانشوران** و به ویژه **دایره‌المعارف فارسی** به سرپرستی استاد زنده نام دکتر غلامحسین مصاحب پیش گرفته بودند. افزون بر این، دودایره‌المعارف دیگر نیز به

زبان فارسی در بیرون از مرزهای سیاسی ایران تدوین یافته‌اند، یکی دایره‌المعارف آریانا است که در شش جلد در افغانستان تدوین گردید و در سال ۱۳۲۸، ۱۳۳۰، ۱۳۳۵، ۱۳۴۱، ۱۳۴۸، ش. در کابل به چاپ رسید و دیگری دایره‌المعارف شوروی تاجیک است که در هشت جلد به زبان فارسی اما به خط سیریل به ترتیب در سالهای ۱۹۷۸، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸ م. در نوشته تخته‌گاه تاجیکستان انتشار یافت. تاجیکان دایره‌المعارف دیگری به نام **دایره‌المعارف ادبیات و صنعت تاجیک** نیز در دست تدوین داشتند که دایره‌المعارفی تخصصی بود و تنها به ادبیات و هنر می‌پرداخت. این دایره‌المعارف قرار بود که در سه جلد به پایان برسد و مجلدات یکم و دوم آن در ۱۹۸۸ و ۱۹۸۹ انتشار یافت، اما با فروپاشی اتحاد شوروی کار جلد سوم آن ناتمام رها شد و گویا هنوز از چاپ بیرون نیامده است.

انگیزه پیدایش دانشنامه ادب فارسی چه بود؟

هدف از تدوین **دانشنامه ادب فارسی** یکجا کردن آگاهی‌های پراکنده درباره ادب فارسی و آسان کردن کار پژوهشگران در به دست آوردن زبده اطلاعات در فرصت اندک و یاری دادن به آنها در کارهای پژوهشی است. **دانشنامه ادب فارسی** خود را موظف می‌داند از هر چیزی که ربط به فارسی داشته باشد آگاهی مختصری به خواننده داده و او را دریافتن منابع دست اول درباره موضوعی که می‌خواهد در آن تحقیق کند، یاری دهد. از این گذشته، زبان فارسی، مانند هر زبانی، یک حوزه جغرافیایی دارد که برای بسیاری از

فارسی‌زبانان و فارسی‌خوانان ناشناخته است و دانشنامه ادب فارسی سر آن دارد، چنان که بتواند، این حوزه جغرافیایی راه‌فارسی‌پژوهان بشناساند و آثار یا ارزشی را که در این پهنه جغرافیایی نوشته شده معرفی کند.

لطفاً پیرامون مسایل مدیریتی، سازمانی، تشکیلات و منابع تحقیقاتی کمی صحبت کنید.

دفتر دانشنامه، سازمان و تشکیلات گسترده‌ای ندارد. یک سرپرست و شماری همکار در ساختمانی که حتی یک اتاق جداگانه ندارد در کنار هم کارها را پیش می‌برند. همه همکاران از مولفان تا ماشین نویسی در یک بنا که کتابخانه دانشنامه را نیز در بر می‌گیرد کار می‌کنند و همه با یکدیگر و با سرپرست ارتباط نزدیکی دارند و چنانچه در موردی به رایزنی نیاز افتد در همان‌جا با یکدیگر مشورت می‌کنند.

همکاران دانشنامه دو دست‌مانند، یک دسته آنها می‌باشند که در دفتر دانشنامه حضور دائم دارند و با استفاده از منابع موجود در دفتر که از قضا نیازهای ما را برآورده می‌کند، مقالاتی را که به آنها سپرده می‌شود می‌نویسند. دسته دیگر کسانی هستند که از دفتر سفارش مقاله می‌گیرند و با استفاده از کتابخانه‌های معتبر یا کتابخانه‌های شخصی مقالاتی را که به آنها سفارش داده می‌شود می‌نویسند. این مقالات پس از رسیدن به دفتر دانشنامه به دست سرپرست و ویرایش‌نهایی می‌شود و پس از حروف‌چینی به حافظه رایانه سپرده می‌شود.

چنانکه گفته می‌شود دفتر دانشنامه دارای کتابخانه کمابیش معتبری است و چنانکه مولفی بخواهد از کتاب‌های دانشنامه

در سال ۱۲۹۴ ق. ناصرالدین شاه قاجار به شاهزاده علی قلی میرزا (اعتضاد السلطنه) که از شاهزادگان بافضل و دانش دودمان قاجار بود فرمان داد که با سرپرستی خود دفتری برای تدوین دایره المعارف تاسیس کند

هر یک از جلد‌های دانشنامه کتابی مستقل خواهد بود. یعنی از حرف «الف» آغاز می‌شود و در حرف «ی» پایان می‌گیرد و چنانچه دانشنامه در جایی از ادامه کار بازماند، تا آنجا که به چاپ رسیده خود کتابی کامل است

امروزه شمار کتابهای «دست ساز» در نهادهایی که در آن‌ها کارهای پژوهشی جدی انجام می‌گیرد فراوان است و دفتر دانشنامه شمار زیادی کتابهایی که در افغانستان، پاکستان، هند و تاجیکستان به چاپ رسیده‌اند نگهداری می‌کند که آنها را از کسانی که کارشان آوردن و بردن کتاب به کشورهای همسایه، به ویژه همسایگان شرقی است، خریداری کرده‌است

چشمگیری نیست اما به هر حال به اندازه‌ایست که می‌توان با آن گذران زندگی کرد.

از آنجاییکه هر مدخلی را که برای آمدن در دانشنامه در نظر گرفته می‌شود باید از منابع گوناگون بیرون کشید، همه مدخل‌ها کاری تالیفی هستند و ترجمه‌ها در دانشنامه راهی ندارند و به مترجم نیز نیازی نیست. اما چون همه منابعی که از آنها استفاده می‌شود به فارسی نیستند، هر مولف ناگزیر باید دست‌کم یک زبان بیگانه - از عربی، اردو، انگلیسی، فرانسه، روسی - را بداند تا بتواند از آنها نیز برای نوشتن مقاله‌ای یاری بگیرد.

دانشنامه ادب فارسی چه موضوع‌هایی را زیرپوشش دارد؟

دانشنامه ادب فارسی، چنانکه از نام آن برمی‌آید، دانشنامه‌ای تخصصی است بنابراین، مطالبی که در آن می‌آید باید به گونه‌ای با ادب فارسی ارتباط داشته باشد. زندگینامه شاعران، نویسندگان، ادب پژوهان، تاریخ نگاران، جغرافی نویسان، پزشکی‌نویسان، متکلمان، مفسران قرآن کریم، متکلمان، دین‌پژوهان، ایران شناسان فارسی‌پژوه در آن می‌آید؛ مجلات و نشریات ادبی و نیمه ادبی در آن معرفی می‌شوند؛ معانی و بیان؛ عروض و قافیه، سبک‌ها و اصطلاحات ادبی چه‌آنهايي که در میان گویندگان فارسی پیدا شده و چه‌آنهايي که از زبانهای دیگر به زبان فارسی راه یافته‌اند، ادبیات کودک، عامیانه و شفاهی، موضوعاتی چون توحید، نعت، منقبت، مقامه، تعزیه، سجع مهر،

استفاده کند از صفحاتی که به آنها نیاز دارند کپی برمی‌دارند و از مقاله‌ای که او بخواهد بنویسد به اصطلاح پرونده‌ای می‌سازند و در اختیارش می‌گذارند. اما منابع مالی دانشنامه براساس قراردادهایی که برای هر جلد جداگانه با وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بسته می‌شود تامین می‌گردد و هر جلد دانشنامه پس از حروف‌چینی و صفحه‌بندی نهایی که همه در دفتر انجام می‌گیرد به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تحویل می‌شود و در آنجا نیز جلد تحویل گرفته‌را برای چاپ و انتشار به سازمان چاپ و انتشارات وزارتخانه می‌سپارند. بدیهی است که پس از انتشار هر جلد تعدادی را برای اهدا به همکاران همان جلد یکسان دیگر در اختیار دفتر دانشنامه می‌گذارند و بقیه را در بازار کتاب می‌فروشند.

درباره همکاران و چگونگی همکاری آنها با دانشنامه بفرمایید؟

به مولفان دانشنامه دو گونه حق التالیف پرداخت می‌شود، به کسانی که در بیرون دانشنامه سفارش مقاله می‌گیرند براساس کلمه شمار مقالات حق التالیف پرداخت می‌شود که بسته به اهمیت مقاله و زحمتی که می‌برد از کلمه‌ای ده تا بیست و پنج تومان محاسبه می‌شود. به گروهی اندک از همکاران نیز که در کار علمی و اداری یا هم همکاری دارند حقوق ماهیانه پرداخت می‌شود. این حقوق‌های ماهیانه به واسطه این که دانشنامه منابع مالی محدودی دارد و گشاده دستی آن را با خطر باز ایستادن روبرو می‌کند، مبلغ

اسم‌مستعار، هجو، هزل، لطیفه، حکایت، طنز، ضرب‌المثل، بازی چون نرد و شطرنج و چوگان، رنگها، بوهای خوش که در ادب فارسی راه یافته‌اند، یافته و عرایس عشاق ادب فارسی، تاثیر قرآن بر ادب فارسی، تاثیر عرفان بر ادب فارسی و صدها موضوع دیگر هر یک مدخل جداگانه‌ای در دانشنامه دارند و درباره هر یک، بسته به اهمیتی که در ادب فارسی دارند، به تفصیل یا اجمال در دانشنامه سخن رفته است.

از آنجایی که ادبیات هر زبان مجموعه آثار مکتوبی است که به آن زبان نوشته شده است، از این روی در دانشنامه رشته‌هایی از علوم معرفی می‌شوند که ادبیات محض در شمار در نمی‌آیند، اما صدها کتاب در هر یک از موضوعات آنها نوشته شده است، فقه، کلام، فلسفه، ریاضی، نجوم، تفسیر، پزشکی، داروسازی، گیاه‌شناسی و جانورشناسی، موسیقی و طبقات و نظایر آنها از موضوعاتی هستند که در دانشنامه به آنها پرداخته شده و مهم‌ترین کتابهایی که به فارسی درباره آن‌ها تالیف یافته معرفی شده است.

در دانشنامه کوشش رفته تا مهم‌ترین کتب و موضوعات آنها به فارسی خوانان شناسانده و چنانچه تاکنون به چاپ نرسیده‌اند جای نگهداری آن در کتابخانه‌های جهان معرفی شود. از نام‌هایی که در ادب فارسی بسامد بالایی دارند، همچون محمد (ص)، عیسی، موسی، مریم، نوح، سلیمان، داود، بهشت، دوزخ، و نیز تاثیرات دو سوبه ادب فارسی بر ادبیات زبان‌های دیگر به تفصیل سخن رفته است.

لطفا اشاره‌ای کنید به تعداد مدخلها و ملاک گزینش هر یک و در حالت کلی خط مشی گزینش مدخلها و طول آنها.

گرچه تاکنون نزدیک به سی هزار مدخل نوشته شده و شماری از آنها در سه مجلدی که به چاپ رسیده انتشار یافته اما گفتن اینکه دانشنامه در نهایت چندمدخل خواهد داشت دشوار است زیرا در حین کار مدخل‌هایی تازه پیدا و پیشنهاد می‌شود و پس از این که درباره آن‌ها رایزنی و نظرخواهی شد به مدخل‌ها افزوده می‌شود. البته با توجه به این که بیشتر مقالات نوشته شده است، روند افزایش مدخل‌های تازه رفته‌رفته شتاب کم‌تری می‌گیرد و از شمار مقالات سفارشی کاسته می‌شود.

کار دانشنامه از چه زمانی شروع شد و احتمالاً اتمام کار چه زمانی خواهد بود.

دانشنامه ادب فارسی در شهریور ۱۳۷۲ ش. کارش را آغاز کرد و تاکنون سه مجلد آن انتشار یافته است. پیش‌بینی می‌شود که کار دانشنامه در نه جلد به پایان برسد، بنابراین شش جلد دیگر از آن باقی مانده است و با توجه به مقالاتی که تاکنون آماده و حروف‌چینی شده‌است، امید می‌رود که تا چهار سال آینده دانشنامه به تدوین نهایی برسد.

البته هیچ دانشنامه‌ای نمی‌تواند در چاپ اول بدون کاستی و خطا باشد و **دانشنامه ادب فارسی** نیز از این کاستی‌ها و خطاها برکنار نخواهد بود اما اگر به خلاف آن‌چه تا به امروز پیش آمده فرصت یابد که به چاپ‌های بعدی برسد و درخور بازنگری و مطالب خود را روزآمد کند.

تقطیع مجلدات به چه گونه‌ای است

ترتیب نه گانه دانشنامه به قرار زیر است:

I- آسیای میانه که در سال ۱۳۷۵ ش. در یک مجلد و در ۱۰۲۰ صفحه به چاپ رسیده است.

II- فرهنگنامه ادب فارسی که در سال ۱۳۷۷ ش. در یک مجلد در ۱۵۳۵ صفحه به چاپ رسیده است.

III- ادب فارسی در افغانستان که در سال ۱۳۷۸ ش. در یک مجلد و نزدیک به ۱۲۰۰ صفحه به چاپ رسیده‌است.

IV- ادب فارسی در شبه قاره که دست کم در دو مجلد

از «نامه دانشوران»
دایره‌المعارف‌نویسی در ایران
از صورت کار یک تنه و ذوقی
بیرون آمد و اساس آن
بر جست‌وجو
در منابع و مدارک گذاشته‌شد.

دفتر دانشنامه

سازمان و تشکیلات گسترده‌ای ندارد.

یک سرپرست و شماری همکار در

ساختمانی که حتی یک اتاق جداگانه ندارد،

در کنار هم کارها را پیش می‌برند

داشته‌اند و همین که آن‌ها بازها بر آورده شد یا از میان رفته آن کار در میانه رهایی شود. بدیهی است همه کارهایی که در میانه راه رهاشده‌اند یا احیاناً پس از این به چنین سرنوشتی گرفتار می‌آیند و به دلیلی که گفته آمد نخواهد بود و در بایست‌های دیگری آنها را از ادامه کار بازداشته است.

عمده‌ترین موانع و مشکلاتی که در این حوزه‌ها آن روبرو بوده‌اید چیست و پیشنهاد شما برای رفع آنها کدام است؟

عمده‌ترین دشواری در کارهایی این چنینی که شکیبایی و زمان دراز می‌طلبد تا حداکثر در یک چاپ به پایان برسد، تامین اعتبارات مالی است. با این که دانشنامه هنوز به آنچنان دشواری مالی گرفتار نیامده که از کارها بازماند اما بیم پیش آمدن چنین خطری، همواره دست و دل ما را می‌لرزاند و چاره اندیشی‌های مانیز هنوز به نتیجه نرسیده است.

فراهم آوردن منابع، نداشتن جای ثابت و بیم جابجایی هر ساله و انتقال دادن این همه وسایل از جایی به جای دیگر و سرانجام، نداشتن هویت حقوقی هنوز از دشواری‌هایی هستند که پس از گذشت‌شش سال با آنها دست به گریبانیم تا امروز از راه‌قراردادهایی که برای هر جلد از دانشنامه با وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بسته‌ایم توانسته‌ایم چرخ دانشنامه را بگردانیم. دانشنامه برای تدوین هر یک از مجلدات خود قراردادی با وزارت ارشاد تنظیم می‌کند و هنگامی که کار تدوین هر جلد را به پایان رساند آن را برای چاپ تحویل وزارت ارشاد می‌دهد.

البته آقای مسجدجامعی، قائم مقام محترم وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که خود از بانیان اصلی دانشنامه بوده‌اند و در شکل‌گیری آن سهمی ارزنده داشته‌اند تاکنون از پشتیبانی آن دریغ نفرموده‌اند، اما اگر روزی این حمایت برداشته شود و یا وزارت ارشاد ضرورتی نبیند که برای مجلدات آینده قراردادی با دفتر دانشنامه تنظیم کند، در آنصورت خطر باز ایستادن از کار آنرا تهدید می‌کند و دانشنامه ادب فارسی نیز به سرنوشت دایره‌المعارف‌هایی گرفتار خواهد آمد که به دلیل ناتوانی مالی یا برخورد سلیقه‌ای با آنها، در میان‌راه رها شده‌اند.

در مواردی این چنین به کتابخانه‌های معتبر مراجعه می‌کنیم و از راه آشنایی یا مبادلاتی که با گردانندگان این کتابخانه‌ها داریم کتاب‌هایی را از آن‌ها به عاریت می‌گیریم و البته با آگاهی و اجازه آنها، پس از گرفتن یک کپی از آن کتاب‌ها آنها را به کتابخانه باز می‌گردانیم. البته این کار یک جنبه نیست بلکه امروزه مبادله کتاب‌در میان نهادهایی که کارهای پژوهشی می‌کنند رسمی رایج است چنانکه اگر کتاب کمیاب یا نایابی به دست ما برسد نیز به آگاهی دوستان و همکارانمان در کتابخانه‌های دیگر می‌رسانیم و آن را برای کپی گرفتن در اختیار آنها می‌گذاریم. سرانجام این کپی‌ها را به‌صحافی می‌دهیم و بی از آن که کتاب جداگانه‌ای از آن‌هاستیم در کتابخانه قرار می‌دهیم و پژوهشگران از آنها استفاده می‌کنند.

امروزه شمار این گونه کتاب‌های «دست‌ساز» در نهادهایی که در آن‌ها کارهای پژوهشی جدی انجام می‌گیرد فراوان است و دفتر دانشنامه شمار زیادی کتاب‌هایی که در افغانستان، پاکستان، هند، تاجیکستان به چاپ رسیده‌اند نگهداری می‌کند که آنها را از کسانی که کارشان آوردن و بردن کتاب به کشورهای همسایه، به ویژه همسایگان شرقی است، خریداری کرده است.

نقش منابع مرجع در اعتلای سطح فرهنگی جامعه چیست؟

منابع مرجع مانند همین دایره‌المعارف‌ها از وسایل اطلاع رسانی به شمار می‌آیند و کار اصلی آنها آسان کردن کار پژوهندگان و اهل تحقیق است. من برای دایره‌المعارف یا کتاب‌های مرجع نقشی جز در بالا بردن تراز فرهنگی جامعه نمی‌شناسم.

شاید اگر از آن راه بیاییم درست‌تر باشد، یعنی بگوییم که هرگاه فرهنگ جامعه‌ای گسترش یابد و در راه پیشرفت بیفتد به کتاب‌های مرجع بیشتر نیاز می‌افتد. آنگاه است که فرهیختگان آن جامعه به فکر یافتن راه‌هایی برای تسهیل در کار اهل تحقیق می‌افتند از جمله دست به کار تدوین کتاب‌های مرجع می‌شوند البته حتی از آن کار نیز نباید از آفت مد و تبعیت کورکورانه غافل بود و نباید انتظار داشت که همه این کارهایی که امروزه انجام می‌گیرد را جدی تلقی کرد و امیدوار بود که همه آنها براساس نیاز جامعه انجام می‌گیرند بلکه نیازهای دیگری در پشت آنهاست یا ضرورت‌هایی دیگر جز ضرورت فرهنگی

تدوین خواهد شد و اگر وقفه و حادثه‌ای پیش نیاید، امید است که در بهار ۱۳۷۹ ش. چاپ و منتشر شود.

۷- ادب فارسی در آسیای صغیر، قفقاز، و بالکان که در یک جلد خواهد بود.

۸- ادب فارسی در مرزهای کنونی ایران که در سه جلد پیش‌بینی شده است.

هریک از عناوین یاد شده کتابی مستقل خواهد بود یعنی از حرف «الف» آغاز می‌شود و در حرف «ی» پایان می‌گیرد و چنانچه دانشنامه در جایی از ادامه کار بازماند تا آنجا که به چاپ رسیده خود کتابی کامل است. این تدبیر از آنجا اتخاذ شده که دایره‌المعارف از نامه دانشوران تا به امروز به اصطلاح خوش سابقه نیستند و مردم هم به واسطه همین سابقه به کتاب‌های دورهای که چاپ آنها چندین سال به درازا می‌کشد خوش‌بین نیستند و چون انتظار ندارند کار آنها به پایان برسد، چندان استقبالی از آنها نمی‌کنند. **دایره‌المعارف فارسی** که تنها در سه جلد تدوین یافته، باین که کتاب بسیار با اهمیتی است و هنوز هم خواهان فراوان دارد، به چنین سرنوشتی گرفتار آمد و سی و چهار سال گذشت تا سرانجام جلد سوم آن از چاپ بیرون آمد.

لطفاً پیرامون کتابخانه و نحوه تامین منابع و خرید کتب و مجلات و سایر مسایل مربوط به کتابخانه توضیح دهید.

دفتر دانشنامه ادب فارسی دارای کتابخانه‌ای تخصصی است که نزدیک به هفده هزار عنوان کتاب در آن جا داده شده است البته این کتاب‌ها یکجا فراهم نشده و در شش سالی که از کار تدوین دانشنامه می‌گذرد رفته و از راه‌های گوناگون به دست آمده است. بیشتر آن‌ها در کتابفروشی‌ها و گهگاه به چندین برابر بهای پشت جلد آن‌ها خریداری شده‌اند.

کتاب فروشی‌ها هستند که کارشان یافتن کتاب‌های چاپ سال‌های گذشته و کمیاب و فروختن آنها به خواهانشان است. آنها چون این کتاب‌ها را به بهایی بالاتر از بهایی که در پشت جلد آنها آمده است می‌خرند بهایی گرانتر نیز می‌فروشند. چنانکه گاهی ناگزیرند کتابی را که بهایی آن سی ریال تعیین شده است تا پنج هزار ریال یا بیشتر خریداری کنند. با این همه، هستند کتاب‌هایی که حتی در به اصطلاح بازار آزاد هم به دست نمی‌آیند.